

Szabó Á. Töhötöm (2013):

Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, viselkedés és integráció egy erdélyi kistérségben

Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet –
Kriza János Néprajzi Társaság.

Szabó Á. Töhötöm könyvében azt a kérdést vizsgálja, hogy van-e kapcsolat gazdaság és etnicitás között a jelenkori erdélyi vidéki társadalomban. A kérdésre egy erdélyi faluban, illetve annak szűkebb vidékén, az Erdély középső részén található Bonyhán és ennek kissé tágabb környezetében, a Kis-Küküllő menti falvak egy részében végzett antropológiai terepmunka segítségével próbál válaszolni. A vidéket románok, magyarok és romák lakják, de elevenen él még a mára már gyakorlatilag kivándorolt szászok emléke is, így a felvetett téma vizsgálatához ideális terepet képez. A terepmunka központi helyét képező Bonyha korábban a várossá válás útján elinduló járási központ volt, ám e funkcióját időközben elveszítve mára egy viszonylag jelentéktelen faluvá vált. Ebben a környezetben elemzi tehát a szerző a gazdasági élet és etnicitás összefonódását, ám a kitűzött cél ennél valójában sokkal több, az elemzésben érintett kérdések sokasága alapján akár azt is mondhatnánk, hogy célja a harmadik évezredi vidéki lét bemutatása egy erdélyi térségben.

A vizsgált terepről érzékletes és olvasmányos leírást kapunk, ám természetesen nem egy szociográfiai munkával állunk szemben, hanem a vizsgált jelenségek megértő-magyarázó elemzésével, e megértéshez pedig szükség van mindazoknak a tényezőknél a figyelembevételére, amelyek a jelent alakítják. A szerző szerint ilyen tényezőt képez a közvetlen múlt, azaz a falu gazdaságtörténetének ismerete, az etnikai viszonyok és azok változásainak ismerete, valamint azoknak az új, jelenleg begyűrűző gondolkodásmódoknak, diskurzusoknak az ismerete, amelyek újszerűen képzelik el a vidéket, új

¹A recenzens tanár a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karán.

jelentéseket tulajdonítanak a gazdálkodásnak, az élelmiszer-előállításnak, a vidéki életmódnak. Ezek a szempontok szabják meg a könyv szerkezetét is, amely a bevezető után három nagyobb részből áll, egy gazdaságtörténeti fejezetből (*Etnikai-gazdasági folyamatok Bonyha térségében*), egy a jelenlegi helyzetet vázoló, elsősorban a jelen gazdasági viszonyait bemutató fejezetből (*Posztszocializmus és a ruralitás újratermelődése*), valamint egy olyan harmadik fejezetből, amely az etnicitás és a gazdaság kapcsolatait, összefonódását elemzi (*Az etnicitás és a gazdaság terei*).

A gazdaságtörténeti fejezetben átfogott időszak keretét két nagybirtok és két állam – a román és a magyar – gazdasági rendszere képezi. Olyan nagybirtokokról van szó – egy grófi uradalomról, illetve a kollektív gazdaságról –, amelyek a falu jelentős részét integrálják, mindkét esetben valamilyen morális rend jegyében, és ez a pozitív morális diskurzus az, amely teljes mértékben hiányzik a jelenkori gazdasági helyzetről való beszédből. A két nagybirtok eltérő, de etnikailag egyaránt részrehajló nemzetállami keretben működött, befolyásolva ezáltal a gazdaság és etnicitás kapcsolatát, az együtt élő etnikumok gazdasági pozícióit. A jelen szempontjából az is rendkívül fontos, hogy az államszocialista berendezkedés ideje alatt az állami ellenőrzés és szervezés olyan mértékűvé vált, hogy a fejlesztésekkel egyidejűleg függővé is alakította a vidéket – ami aztán katasztrofálisan visszautott az államnak a rendszerváltás utáni hirtelen kivonulásával.

A könyv második, legterjedelmesebb fejezete a vizsgált térség jelenlegi gazdálkodási viszonyait, a rendszerváltás utáni gazdasági folyamatokat és gazdasági szereplőket vázolja. Az átfogó elemzés elsősorban a mezőgazdaságra koncentrál, és egy teoretikusabb jellegű alfejezetbe torkoll (*Piac, viselkedési minták és integrációs szintek*), melyben a szerző a gazdasági viselkedés különböző módjainak körülírására tesz kísérletet, annak alapján, hogy a gazdaságban előállított termékek révén a szóban forgó gazdaság a társadalmi környezet milyen szintjére, mennyire tág körébe integrálódik. Egy adott termék integrálódhat döntően vagy teljesen a háztartásba – ezt szoktuk önellátásnak nevezni, az itt használt terminológiával pedig családi integrációnak, integrálódhat nagyjából egyenlő mértékben a háztartásba és piacba – ilyenkor részleges piaci integrációról beszélhetünk, valamint integrálódhat döntően vagy teljes mértékben a piacba – ez a piaci integráció esete. A piacnak azonban különböző szintjeit lehet megkülönböztetni, amelyek az elérhető gazdasági erőforrások erősen eltérő mennyiségét hordozzák – e tekintetben helyi vagy belső, illetve nem helyi, azaz külső piacot különböztet meg a szerző. Ez utóbbi megkülönböztetés elsősorban a részleges piaci integrációt megvalósító gazdaságok esetében fontos, amelyek e logika mentén további két altípusra bonthatók, annak függvényében, hogy az eladásukat a helyi vagy a külső piacokon valósítják meg. Hasonlóképpen a családi integráció esetében sem mindegy, hogy család alatt az egy háztartásban élőket értjük, vagy a gazdálkodásba a termékek révén bevont további személyeket is. Mivel e személyek rendszerint olyan városba költözött gyerekek, akik rendszeresen segítenek a szüleiknek a mezőgazdasági munkában és cserében részesednek a termésből, az ő jelenlétük esetében továbbra is családi integrációról beszélhetünk. A

gazdasági viselkedésmódok tekintetében azonban ez az új szempont a családi integrációra törekvő gazdasági viselkedéseket szintén két alesetre bontja, a csak a helyszínen élő családtagok integrációjának esetére, illetve a nem helyszínen élő családtagokra is kiterjedő integráció esetére.

A vázolt modellben különböző termékek az integráció különböző szintjeit valósíthatják meg, és ez nem csak egy elméleti lehetőség, a terepen tényleg ez történik, még a legnagyobb, leginkább specializált gazdaságok is míg egyes termékeikkel a külső piacok szereplőivé válnak, más termékeikkel az integráció alsóbb szintjeit valósítják meg – más terminológiával még a legspecializáltabb gazdaságok is részben megőrzik paraszti jellegüket. A különböző termékek által megvalósuló integráció figyelembevételével viszont a modell finomabbá válik, melyben gyakorlatilag lehetetlenné válik világosabb típusok megkülönböztetése. Ilyesmire a szerző tudatosan nem is törekszik, e helyett egy következő alfejezetben (*Családtörténetek és életutak: sikeresek és kevésbé sikeresek az agráriumban*) konkrét esetekkel világítja meg, hogy mit is takarnak az előzőleg felvázolt integrációs szintek, hogyan is képzeljük el azokat a ténylegesen működő gazdaságokat, amelyek ezeknek az integrációknak valamilyen kombinációját megvalósítják. Hangsúlyos eleme a modellnek az is, hogy a piaci integráció megvalósulását eladói és vásárlói oldalon is figyelembe véve rámutat egy, a vidéki lakosság helyzetét alapvetően meghatározó egyenlőtlenségi helyzetre: míg az eladói oldalon a túlnyomó többség kizárólag az integráció alsóbb szintjeit képes megvalósítani, a vásárlói oldalon kénytelen az integráció magasabb szintjeire bekapcsolódni, ezáltal pedig folyamatosan előnytelen tranzakciók alanyává válik.

A fentiek után a fejezet a gazdálkodói tevékenység etnikai dimenziójának elemzésére tér át, arra a következtetésre jutva, hogy magyar-román viszonylatban a gazdálkodói tevékenységet illetően az etnicitásnak lényegileg nincs relevanciája. (Más a helyzet roma-nem roma viszonylatban, de erre a könyv egy későbbi fejezetében tér ki.) Bár diszkurzív szinten a magyarok körében erőteljesen jelen van egyfajta fenyegetettség-érzet, melyet a szerző a szórvány-léttel magyaráz, és ezzel kapcsolatban gyakran tematizálódik a „magyar vagyom”, azaz a magyar gazdák tulajdonában levő föld megőrzésével kapcsolatos etnikai imperatívusz, a mindennapok gazdálkodási gyakorlatában ennek, úgy tűnik, nincs jelentősége, a gazdasági kapcsolatok ezer szálon átlépik az etnikai határokat. Más a helyzet azonban, ha a gazdaság és etnicitás viszonyát a mezőgazdaságból kilépve, tágabb keretben vizsgáljuk. A falun is elérhető legkívánatosabb állások ugyanis a közigazgatásban találhatóak, amelyek elérhetőségét viszont már igencsak befolyásolja a nemzetállam etnikai részrehajlása – a helyi önkormányzat 18 alkalmazottjából csak három magyar, és mindössze egy roma.

A könyv e fejezetében tér ki a szerző arra is, hogy a vidékkel kapcsolatos új beszédmódok, e rendszerint nem vidékiektől eredő vidék-diskurzusok, vidékkel kapcsolatos elvárások milyen mértékben határozzák meg a jelenkori vidéken a mindennapokat. Ezek a diskurzusok Bonyhát és környékét sem hagyják érintetlenül, hatásuk azonban inkább csak a diskurzusok szintjén valósul meg, a mindennapi életvezetést lényegében alig érintik. De még diszkurzív elemeik is az eredetihez képest mó-

dosult formában vannak jelen, így például elterjedt elképzelés, hogy amit a paraszti gazdaságok termelnek, az már magától értetődően organikus, a nagyüzeminél jobb, egészségesebb, függetlenül a termelési technológiától, így például a felhasznált kemikáliáktól. Az alfejezet a nem konvencionális mezőgazdaság és zöldtudatosság mellett a szövetkezés kérdését, a faluturizmus és márkásítás jelentőségét, valamint az uniós agártámogatás hatását is érinti.

A könyv utolsó fejezete, *Az etnicitás gazdasági terei* a magyar-román etnikai viszony és ennek gazdasági kihatásai mellett a cigányság helyzetéről, illetve a szászok egykori jelenlétének maradványairól szól. Terjedelmileg inkább ez utóbbiakról szól, amit indokol, hogy a magyar-román viszony és a gazdasági tevékenységek közötti kapcsolatok elemzése már az eddigi fejezeteken is végigvonult. A roma–nem roma viszony kapcsán részletes elemzését olvashatjuk annak a folyamatnak, ahogy a rendszerváltás utáni helyzetben e két fél közötti szakadék nő, ahogy a falu e törésvonal mentén „szétintegrálódik”. Az elemzés nem kerül meg az olyan kényes kérdések tárgyalását sem, mint az eltérő reprodukciós szokások hatása a helyi hatalmi viszonyokra, vagy a szociális segély hatása az etnikumok közti kapcsolatokra. Ez utóbbival kapcsolatban bemutatja, hogy az integrációt elősegíteni szánt szociális segély hogyan ér el fordított hatást, a dezintegráltság növelését.

A szászokról szóló rész – eltérően a szász-szakirodalom zömétől, amely erősen múltorientált – arra koncentrál, hogy az egykori szász jelenlét milyen értelemben hagyott nyomott a szóban forgó helyi társadalomban, egyrészt hogy milyen módon jelenik meg az aktuális, gyakorlatilag szászok nélküli elit diskurzusában, másrészt arra, hogy milyen módon vannak jelen a még fellelhető szászok. Ez utóbbit illetően három élettörténet révén láthatunk bele az erdélyi szász identitás harmadik évezredi megélésének három különböző módozatába.

E harmadik fejezet egy következő alfejezete a szőlőtermesztés és borászat társadalmi beágyazottságát elemzi, a borkészítők különböző társulási intézményeit és ezek etnikai vetületét. A szőlőtermesztés és az ezt övező diskurzus, mint kiderül, minden más terméknél erőteljesebben etniczált. A bortermelés megjelenését a vidéken az elbeszélők a szászoktól eredeztetik, akiktől aztán a magyarok és később kisebb mértékben a románok is átveszik, míg a cigány lakosságra a szőlőtermesztés egyáltalán nem jellemző. Így a szász lakosság kivándorlásával a falvak azon részében, melyben zömmel román és cigány lakosság maradt, a szőlőtermesztés gyakorlatilag megszűnt, amiben a szerző azoknak az elméleteknek a cáfolatát látja, melyek szerint egy mezőgazdasági kultúra elterjedése és fennmaradása elsősorban a kedvező ökológiai feltételek függvénye lenne. A borászat jelenlegi társadalmi beágyazottságát részben a vidék több évszázadra visszanyúló borkészítési hagyományai határozzák meg, részben pedig a szocializmus-kori szőlőtermesztési viszonyok. Ez utóbbi korszakban jelentős szőlőtelepítés történik a vidéken, a lakosság addigi paraszti bortermelése mellett kiépül egy nagyüzemi borászat, amelynek köszönhetően egy szőlőtermesztésben járatos új agrárelit is megjelenik. E helyi agrárelit az, amely a rendszerváltás után egyrészt próbálja megóvni a gyorsan leépülő

szőlőtermesztést, másrészt szeretné azt saját kezében megtartani, a láthatáron ekkor feltűnő nagybefektetőkkel szemben. És mivel ez az agrárelit történetesen magyar etnikumú volt, „ellenállási” megoldásként a Magyarországon nyugati mintára már elterjedt gyakorlatok felé fordult, borszövetség, borversenyek és borlovagrend szervezéséhez, alapításához. Jelenleg „a borszövetség, a borverseny és a borlovagrend – különféle módokon és helyszíneken, különféle szereplők bevonásával – a helyi magyarság szimbolikus, etnikai és politikai játéktérének a kijelöléseként funkcionál.”(209) Sajnálatos módon azonban ezeknek a jelentősége pusztán szimbolikus marad, legalábbis a többséget képező parasztborászok számára, akik boraikkal jól bejáratott kapcsolatok révén kizárólag a helyi piacba ágyazottak, és az ebből való kitörést az új intézmények sem biztosítják számukra.

A gazdaság-antropológia iránt érdeklődők és etnicitás-kutatók számára egyaránt hasznos könyv végső konzekvenciái tehát a következők: a gazdálkodó román és magyar családok közötti etnikai erővonalak nem nyilvánvalóak, a gazdasági hálózatok etnikai jellegéről, szegmentáltságáról tehát ebben az értelemben nem beszélhetünk. Erőteljes etnikai diszkrepancia valósul meg ugyanakkor romák és nem romák között, e két fél közötti különbség azonban már osztályjellegűt is ölt. A századok viszont mára olyannyira eltűntek, hogy róluk már inkább csak az emlékezet szintjén lehet beszélni, a még megmaradtak diskurzusának központi elemét az átélte kollektív etnikai traumák képezik. Az elemzés által átfogott időszakban a helyi társadalmak életében a külső tényezők fontosságának fokozódása figyelhető meg, ezek közül az állam a vidéki mindennapokat meghatározó egyik legfontosabb tényezővé vált, amely különböző erőforrás-elosztási stratégiáival többek között az etnikumközi viszonyokat is befolyásolja.